

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Finnugor szóegyeztetések Czuczor Gergely és Fogarasi János szótárában

1. Szótáriródmunk és egész nyelvtudományunk történetében fontos eseményt jelentett az első nagy terjedelmű, tudományos igényeket is kielégítő magyar nyelvű nagyszótár megjelenése. (CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS, A magyar nyelv szótára, I—VI. köt. Budapest, 1962—74.) Egészen a legújabb időkig, az 1959-ben megjelent Értelmező Szótárig, ez volt legnagyobb egynyelvű szótárunk.

Nyelvészeinket már a múlt század első felében is sokat foglalkoztatta egy nagyobb terjedelmű magyar nyelvű szótár szükségessége, mely nyelvünk egész szókincsét felöleli. Az első tervek igen nagy méretűek, sok irányúak voltak. Nemcsak a szavak magyarázatára, elemzésére terjedtek ki, hanem az összehasonlításra is. 1834-ben a nagygyűlés felszólította a tagokat, hogy „a nagy szótárra teendő előkészületek öregbítésére igyekezzen mindenki tehetségéhez képest a magyar és bármely nyelv közötti szavakbeli hasonlatosságot kifejteni s a társaságnak benyújtani”. A heti ülés utasítást kapott, hogy „a külön nyelvekkel való összehasonlítással bízva meg az egyes tagokat...” (l. KEVE MÁRIA, Kállay Ferenc nyelvhasznító munkássága 19.).

Később csökkentették a terveket. Amikor az Akadémia 1844-ben megbízta Czuczor Gergelyt és Fogarasi Jánost a szótár szerkesztésével, egy kisebb, csupán értelmező szótárról volt csak szó. Ők azonban kibővítették feladatukat, és a szavak értelmezésén és magyarázatán kívül munkájukat az elemzésre és hasonlításra is kiterjesztették. A szótárirók közösen dolgoztak, nem osztották fel sem a betűket, sem az értelmező vagy elemző részt. A munka nagyobb részét Czuczor végezte, a szótár etimológiai része is nagyrészt Czuczortól való. Czuczor 1866-ban meghalt, addig csak három (ill. Sági szerint négy kötet) jelent meg, de kéziratban kész volt mind a hat kötet (SÁGI ISTVÁN, Czuczor és Fogarasi nyelvtudományi elvei. Melich-Emlk. 322).

2. A szótár értékét gazdag értelmezései adják, s ezek ma is értéket jelentenek. A szótár szófejtő része azonban, „mint a régi nyelvbolcséleti irány terméke” a mű megjelenésének az idejére már elavult. A szótár elkezdése idején nyelvészeink általában nem a történeti, hanem még a filozófiai módszerrel tartották helyesnek, akik közé e tekintetben odatartozott Czuczor és Fogarasi is. Czuczor Hunfalvynak — az irányzatot támadó nézetekre — adott polemikus válaszában (AkÉrt. 1851: 288—89) ragaszkodik a gyökszók elemzésének a módszeréhez, s egyben elmondja, elemzésükkor hogyan járnak el. Először megkeresik a szógyököt, aztán összeállítják mindazokat a szavakat, amelyekben a gyök előfordul. Majd összehasonlítják a magyar gyököt más nyelvek rokon hangú és rokon értelmű szavaival.

A következőkben a szótár finnugor vonatkozásaival foglalkozom. Hogy a szerkesztőknek a nyelvhasználat terén végzett munkáját értékelni tudjuk, meg kell ismernünk a nyelv származására vonatkozó nézeteiket. Teleki József és Révai Miklós nyomán ők is a közös ősnanyelvről szóló régi tanítás hívei, de már nyomát találjuk a természeti rokonság gondolatának is. Czuczorék azt akarták bebizonyítani, hogy a más nyelvek szavaihoz hasonló magyar szavak nemcsak rokonság vagy átvétel eredményei, hanem lehetséges, hogy eredetük a közös ősnyelvre nyúlik vissza, vagy pedig a más nyelvekkel való hasonlóságuk az emberek hasonló természetével magyarázható. Nézetük szerint „részint egy ősből, elődibb közös nyelv maradványai, részint az emberi szellem közös természetében alapszanak” (Előbeszéd 28). Czuczor úgy véli, hogy a magyar nyelv ún. eredeti nyelv, önmagában kell megfejtetni. Más nyelvekkel való hasonlítása csak másodlagos jelentőségű (AkÉrt. 1851: 298). Czuczor szerint a magyar nyelv egyszerűségénél, átlátszóságánál és legapróbb elemeire bonthatóságánál fogva a világ legfejlettebb nyelveinél régibb és épebb nyelv (vö. Előbeszéd 49).

3. Mindezek mellett a szerzők a történeti nyelvrokonságot nem tagadják. Az Előbeszédben elmondják, hogy vannak olyan nyelvek, amelyekről hiteles történeti adatok nyomán tudjuk, mily törzstől származtak. Ilyen pl. a román, a germán, a szláv stb., de más nyelvek közt csak a hasonlítás útján lehet több-kevesebb hasonlóságot megállapítani. Ezen az alapon a nyelvűvárok a magyar nyelvet az altáji nemzetségbe, a finn-török családba sorolták, de a kérdés még teljesen nyílt (vö. Előbeszéd 24). Elismeréssel és méltánnyalással szólnak összehasonlító nyelvészeink munkásságáról: „Senki nálunknál jobban nem méltányolja Hunfalvy Pál, Fábíán István, Riedl Szende, Budenz és Vámbéry társaink buzgalmát és általában helyes irányú munkálkodásaikat, midőn a szűkebb finn és török nyelvcsaládra fordítják kiváló figyelmüket” (Előbeszéd 33). A szerkesztők — sajnos — a magyar nyelv finnugor eredetét nem tartják bebizonyítottnak, bár — Szarvas Gábor szigorú bírálata szerint is — Sajnovics és Gyarmathi munkáiból erről meg kellett volna győződniük.

A szótárban FINN címszó alatt a következőket olvashatjuk: „Éjszakeurópában lakó, s az altáji vagy turáni családhoz tartozó régi néptörzs neve. Vétetik mind szélesebb értelemben, a midőn ide tartozik az eszt és lapp is, mind szűkebben, a midőn csak a szuomi vagy szómi értetik alatta. *Finn nyelv. Finn irodalom.* A külföldön igen elterjedt . . . azon ferde nézet, hogy a magyarok a finnektől származnak. Hazai tudósaink, akik különösen mindkét nyelvben is jártasak, nem leszarmazási, hanem legfőlebb testvéri (noha távolabbi) rokonságot tartanak a finnek és magyarok közt. Történelmi adataink egyébiránt teljesen hiányzanak.”

A továbbiakban a finnugor nyelveket a tatár nyelvek közé sorolják. Ezzel kapcsolatosan a TATÁR címszó alatt a következőket írják: „A tatár-törzs két fő csoportra ágazik. Az első tartalmazza a szűkebb értelemben vett tatár nyelveket. Ide tartozik 1) a tungúzi . . . 2) A mongol . . . 3) A török . . . A tatár nyelvek másik főcsoportját teszik a finn nyelvek, csúd, ugor, urali nyelvek neve alatt is együvé sorolva . . . Itt öt csoportot különböztetnek meg: 1) a szamojéd csoportot, . . . ez leginkább látszik eltérni a finn jellemtől; 2) az ugor csoportot az osztyákok, vogulok és magyarok nyelvével; 3) a bulgár csoportot, melyhez a cseremiszek és mordvinek tartoznak; azonban a csuasok a tatár nyelvre mentek által; 4) a permi csoportot, mely a permi, szürjén és votják népeket foglalja magában; 5) a szűkebb értelemben vett finn.

csoportot a finn vagy szuómi (szuomalainen), észt, liv, lapp és vot népek nyelvével . . .”

A szerkesztők a magyar nyelvet indoeurópai nyelvekkel is összevetették. 150 szanszkrit gyököt hasonlítottak össze magyar gyökökkel. (Ez irányú állásfoglalásukról l. Előbeszéd 24—8.)

4. Most vizsgáljuk meg közelebbről a szótár szerzőinek finnugor vonatkozású munkásságát. Az Előbeszédben a IX. szakaszban („A magyar szók öszhasonlítása az altáji, nevezetesen a finn családdal”) a következő szempontok szerint csoportosítják az egyes nyelvekben egyező és hasonló szavakat: „1) Melyek mint természet- vagy kedélyhangutánzók más családbeliekkel is egyeznek, mint: finn *harakka* m. *szarka* szl. *sztraka* . . .” stb. Ezek természetesen nem lehetnek a rokonság bizonyítékai, hiszen „Ezek és ilyenek nem faji sajátosságok, hanem szélesebb nyelvemű közös szók.” „2) Melyeket mi is, amazok is más családtól kölcsönöztünk, mint *pispa*, *püspök*, *wiszkup*, *Bischof* . . . Ezek sem nyelvfajhatározók. Ellenben más más közlekedési, szükségési stb. viszonyokra mutatnak, melyeket a) csak azok kölcsönöztek pl. a finnek a svédek-től, oroszoktól, vagy a törökök az araboktól, perzsáktól; b) Vagy csak mi kölcsönöztünk a velünk közelebb viszonyban levő népektől.” „3) Melyek mind gyökre, mind származékaikra nézve egy ősbibb köz eredetre mutatnak”. Itt 114 finn szót sorolnak fel, mellettük az egyező magyar szóval, harmadiknak egy egyező német vagy szláv vagy latin esetleg perzsa vagy hellén szót hoznak fel egyező szóként. Pl. finn *annan*, m. *adok*, lat. *do*, szl. *dám* ; finn *arvo*, m. *ár*, *áru*, német *Waare* stb. Az egyeztetések közül felsorolok néhányat, amelyeknek a finnel való egyeztetése helyes, vagy legalábbis részben elfogadható: *kő*, *kéz*, *mi*, *menek*, *név* ; *voltam* stb. „4. Oly szók, melyek csak ezen családnak sajátjai, vagyis melyekhez más családokban legalább gyökre hasonlóak nem léteznek.” (Előbenéd 28—30.)

5. Ezek után vizsgáljuk meg az egyes szócikkekben található finnugor adatokat. Összesen 469 címszót egyeztettek finnugor nyelvű adattal. Ezek közül 147 címszó egyeztetése a nyelvtudomány mai megállapítása szerint is helyes, vagy legalábbis elfogadható, 45 kétes és 277 hibás. Ez utóbbiak közt is sok olyan akad, amelyeket még abban az időben helyesnek tartottak (így a Budenz-től átvett egyeztetések).

Az Akadémia a szótár előkészítő munkálatainál, már az 1834-i nagygyűlésen megbízta Lassú István levelező tagot a finn anyag összegyűjtésével. A munkálatok megindulásával azonban az Akadémia Lassú István gyűjtését merőben hasznavehetetlennek találja. Egyrészt, mert nagyon hiányos, másrészt mert sem nyelvjárást, sem forrást nem jelez (vö. KEVE M., i. m. 25). Lassú István munkája kéziratban az Akadémia Kézirattárába került. A háború alatt azonban szórén-szálán eltűnt, s így nem lehet megállapítani, hogy a szótár finnugor értelmezéseiben van-e része, s ha igen, mennyiben. Az I—IV. kötet fgr. adatai túlnyomórészt FÁBIÁN ISTVÁN: A finn és magyar nyelv ismertetése (MNyszet I. 1856), az V—VI. kötet pedig — egy-két kivételtől eltekintve — BUDENZ „A magyar és finnugor nyelvekbeli szóegyezések” c. művéből (NyK. VI. és VII.) valók. Mivel az V. és VI. kötet finnugor adatai majdnem kizárólag Budenz művéből valók, így arra kell következtetnünk, hogy ezeket az adatokat a kéziratba később vették be. Ezt megelőzően a korábban megjelent IV. kötetben is találunk egyes olyan egyeztetéseket, amelyekben Budenz segítségére lehetne következtetni. Ilyen pl. a *nap*, a *négy*, a *nyelv*, az *öv*, az *ő* (l. Szóegyezés 393, 396, 410, 805).

Az V—VI. kötet finnugor adataival kapcsolatban felmerül a kérdés, vajon a szerkesztők nem használták-e Budenznek később megjelent főművét, a MUSz-t. A szótár egyeztetései vitathatatlanul arra vallanak, hogy a szerkesztők csakis a korábban megjelent előbb idézett művet használták. Ezt bizonyítja több olyan származtatás, amelyet Budenz csak a Szóegy. 553, MUSz. 565), valamint az *ügy, vés, vet, szor(os)*, stb. szók.

Az első négy kötetben mintegy 50—60 olyan helyes egyeztetést találunk, amelyek Fábíán István munkájára vallanak, akire a Czuczor és Fogarasi több helyen név szerint is hivatkoznak (l. pl. a *méh, nő* szavaknál).

Az I—IV. kötet helyes fgr. egyeztetései közül a következő címszavak finn adatai egyeznek Fábíán István egyeztetéseivel (l. FÁBIÁN ISTVÁN: A finn és a magyar nyelv ismertetése. MNyszet I. 1856. és részben, Finn nyelvtan 1859): *ad, após, áru, csomó, emse, eme, egér, e(szik), éj, él, fa, falat, far, fak, fej, fék, fél, felhő, fészek, fi, fog, fogy, fon, fu, gyal, hal, ház, hó, ip, iszik, jég, juh, keh, kell, keser, kéz, kígyó, kő, lap, lesz, lő, lők, máj, megy, méh, meny, méz, mocs, nap, név, néz, nő, nyal, nyel, nyil, öv és ős*.

Ezek közt azonban több olyan egyeztetés is akad, ahol Czuczorék nemcsak a Fábíántól átvett finn adatot közölték, hanem találunk még más finn vagy más rokon nyelvi adatot is. Ezek azt bizonyítják, hogy Fábíán munkáján kívül más forrásokat is találunk az *egér, ház, kéz, kő* szavaknál. Vogul, osztják adatra bukkanunk (holott Fábíánál csak finn adat van) az *éj, fog, hal, kéz, jég, ad* (e két utóbbinál lapp adat is van) szavaknál. A szerkesztők — mint már említettem — Fábíánon kívül más forrásmunkákat is használtak. Az I—IV. kötetben az említettek kivül még 21 egyeztetés [*bök, én(ek), én, al-, fel-, halál, hat, három, hét, húsz, jó, két, könnyű, ló, menny, négy, nyelv, öt, ő, mi, mi* (szm. névmás)] Hunfalvyra vall. A szótárírók hivatkoznak is rá, pl. a *két* címszónál, vagy a kétes egyeztetések közt szereplő *nyolc*-nál; ahol is Hunfalvy Reguly Antal hagyományai c. művére hivatkoznak.

A szerkesztők feltétlenül ismerték és használták Sajnovics és Gyarmathi munkáját is. Sajnovics munkájára utaló adatok vannak pl. az *ad, három, öt, hat, nyelv* szónál. Olykor Révairra, Klaproth szótárára hivatkoznak (l. a *menny* szónál). Bugát Pál munkáját is ismerhették, erre utal pl. a *bök* szó egyeztetése.

6. Az V. és a VI. kötetben 67 egyeztetés Budenztól való. Ezek: *renyhe, reped, rez-, rip, rokon, sír, sír, sok, sovány, süll, süly, száj, szál, szaru, száz, szel, szél, szem, szén, szülfa, szív* (ez az egyetlen szó, ahol eltérést látunk; CzF.-ben finn *szüö szüvven*; a Szóegy.-ben f. *sydäme*, nom. *sydän* található), *szó, szó, szór, szúr, szurok, tan, tapad, tap, tavasz, te, te, tegez, telí, tép, tesz, to-, tó, toll, torok, tűz, újj, újj, új, uszik, vadon, vaj, val, válik, váll, vány, vár, varjú, var, varr, vas, vél, velő, vén, vesz, vész, veszik, vér, vez, világ, villog, visz, viszen, víz, vő, záp*. Ezek közül 56 szónál hivatkoznak is Budenzre; pl. a *tép* szónál. Mindez azt mutatja, hogy az V. és a VI. kötet helyes fgr. egyeztetései kizárólag Budenz érdemének tulajdoníthatók.

7. A felsorolt példák alapján is a szerkesztők meg lehettek volna győződve a magyar nyelv fgr. eredetéről. Az egyező rokon nyelvi adatokat azonban nem mint a rokonság bizonyítékait sorolták fel. Ezért egyezőként nemcsak fgr. szavakat találunk, hanem ugyanakkor görög, arab, zend, perzsa, latin, német vagy más idegen nyelvű szókat is. Pl. a JÉG címszónál 11 rokon nyelvi változat után egyezőként török, perzsa, sinai stb. adatokat is felsorolnak.

Sok szónál azt látjuk, hogy a felsorolt rokon nyelvi megfelelők ellenére is igyekeztek a szót a magyar nyelvből megmagyarázni. Pl.: *Éj* fn. „... Hasonlít hozzá a török *lejl* és finn *yö, yo, wei*, wogul *ji*, osztyák *ei*. Mennyiben az *éj* mint sötétség a testeket mintegy elfödi, rokonítható a *hég* szóval, s úgy látszik, hasonló eszmeviszony van a latin *nox* és *nubo, nubes, nubilus*, s másfelül a *héjat*, takarót jelentő *nux, nucleus* között is.” Egy másik példa: *Kéz*, fn. „... „Legközelebb áll hozzá rokonnyelvekben a tatár *kezi, keszi, ked, kát*, és persa *gez* (Beregszászi). Hasonlók hozzá továbbá az osztyák *ket, kot*, cseremiszi *kit*, finn *käsi*, eszt *kässi*, lapp *kät, kätta, gietta*, szürjän *ki*, hellen *χεῖρ*. A török *el* a magyarban hangra nézve inkább *öl* névszóval egyezik. Mi 'kéz' szónak eredetét illeti, valószínű, hogy a magyar ezen tag nevét izegő, mozgó tulajdonságától nevezte el, mert megvan benne mind a *ke* vagy *ge* (= *eg*) gyakorító, mind az *ez*, módosítva: *ecz, es, esz, esz, ed, et, iz, is, isz, isz, id, it* sok szavainkban izegést, mozgást jelentő gyök ...”

Egyeztetési szempontjaikat és módszerüket ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy a helytelenül egyeztetett finnugor adatok száma 277. Ez a szám a helyes egyeztetésekhez viszonyítva igen nagy.

Vannak olyan szavak is, ahol a szerzők maguk is meg voltak győződve a szó idegen eredetéről, mégis soroltak fel fgr. rokon nyelvi adatokat is, pl.: *bőjt, cölöp, kalmár*.

A helytelen egyeztetések között számtalan olyan is akad, amelyet a nyelvészet akkori állása szerint még helyesnek tartottak. Ha ezeknek a nem helytálló összevetéseknek az eredetét megvizsgáljuk, ugyanazt tapasztaljuk, mint a helyes egyeztetéseknél, hogy ti. sok közülük Fábiántól, illetőleg Budenz-től származik. Fábiántól származnak pl.: *káromkodik, kajsz, kaczor, áhit, csor, csóka, döf, pöf* stb. Az V. és a VI. kötet hibás egyeztetései közül csak azokat sorolom fel, ahol a szerkesztők hivatkoznak is Budenzre: *rés, részeg, ris, ritka, roh, rop, rosz* (ronda, rut), *rügy, rüh, saj* (sajdit), *sas, sás, seb, sodor, sürü, szál, szeg, szelid, szúj, szik, szikkad, szilaj, szilánk, szór, szökcső, szökik, szug, szuvat, szügy, szürke, táj, talp, tarka, tata, távol, teker, tenyér, til, titok, toboz, tosz, törek, töröl, törpe, törzsök, tud, tunya, tur, turbikál, turpi, tür, ugyan, ut, üget, ürü, üt, üzen, vaczok, vágat, vajudik, vala, vall, vált, vár, vaskos, vég, vékony, vese, vét, víg, vir, virgonc, vív, von, völgy*.

3. A hangokra vonatkozóan sok helyen tesznek érdekes megjegyzéseket. A hangok jelentéshordozó erejére vonatkozó felfogásuk lépten-nyomon megnyilvánul. A szerkesztők közül főképpen Fogarasi az, aki a hangok jelentésének a megfejtésével akarja a szavak eredetét magyarázni. Szemléltetésül csak egy példát közlök: Az *Ész* (549—550) címszónál: „Úgy látszik, hogy eredeti jelentése az erős lélekzést, szivást jelentő *sz* hangban rejlik, innen a *szesz* szó is. Hasonló öszvefűgés van a *leh, lehel*, és *lélek* között. Rokonul tekinthető a szanszkrit *aszu* s *ászien* (am. lehelet, száj), továbbá a hellén *ισσηυ* v *ισσηυ*, s német *wissen*. Csagataj nyelven *isz* v. *isz* (Abuska). Finnül: *aisi*.”

Figyelemre méltó az *est* szó magyarázata. Ezt előbb — helyesen — magából a magyar nyelvből magyarázzák, de utána tévesen — Budenz nyomán — finn szóval vetik össze, mégpedig a finn *ehtoo*-val. (*Est*) (411) ... A napnak vége, vagyis rövid idő a nap lementé előtt és után, midőn t. i. a nap alászáll, s mintegy *alászik*, honnan e név eredete, mely nem egyéb, mint, *napest* vagy *nap este*, s rövidebben *napest, est* ... Az *esés* (casus) alapfogalma szerint alakult a latin *occasus* és a szláv *opad* is.

Van ahol tájnyelvi adatokat vetnek össze rokon nyelvi adatokkal, pl. az *alma* szónál (ugyanezt megtaláljuk Bugát Pálnál).

Nagyon sokszor találunk a szótárban játékos szómagyarázatokat is. Ezek nagyon sokat levontak a szótár értékéből, sok támadásra adtak okot és alapot. Egy példát ezekből is közlök. *Nadrág* fn. (689—690) . . . A finnben *ruoket* nadrág, és *ruoko* nád; a latinban *caligae* nadrág, és *calamus* nád, továbbá más test, melynek üres csöví szára van, pl. toll, buzaszár, stb. németül *Hosen* és *hohl* Adelung szerint szintén rokon gyökűek. Ezek nyomán indulva a magyar *nád* röviden *nad* és *nadrág* gyöke között először hangazonságot lelünk, továbbá azt gyanítjuk, hogy a magyar is a *nadrág* nevű ruhát azon tulajdonságáról nevezte, mely szerént szárának csövei mint a nád üresek, nádminőségűek. A szláv nyelvek egészen más fogalmat fejeznek ki e ruhanemű elnevezésében, mert *nohavice* v. *nogavice* szórul szóra am. lábravaló.”

Hunfalvy keményen elítélte Fogarasi János nyelvfilozófiáját, Kassai József erőszakos szóelemzését, Czuczor Gergely „Önállási elvét” és „honi álláspontját”, amely abban állt, hogy minden szót magyar elemekből állónak magyarázott, még a nyilvánvaló jövevényszavakat is.

9. Nemcsak az egyes szavaknál találunk finnugor nyelvi megfeleléseket, hanem az egyes végződéses (képzők, jelek, ragok) — sőt néhol hangok — magyarozatánál is. A szerkesztők keresték ezeknek az etimológiáit is, és sok rokon és nem rokon nyelvi hasonló hangzású és hasonló funkciójú végződést soroltak fel. Sokszor egyes szófajok meghatározásánál is egész részletes példatárt hoznak fel más nyelvekből is. Ezeknél is gyakran találunk utalást FÁBIÁN ISTVÁN (pl. a tárgyesetnél, a *na- ne-* módjelnél, a *-talan -telen* képzőnél, a személynévmásoknál stb.) BUDENZ, REGULY (személynévmásnál), RÉVAY, HUNFALVY (a személynévmásoknál, a számneveknél) munkáira.

A következő végződéseknél találunk finnugor magyarozatot: -ABB, a középfokú hasonlítás toldott ragja; -A Dosztó számneveket képez; -ÁS, vékonyhangon -ÉS, mindenféle igéből képez főneveket, -AST . . . öszvetett képző, mely igehatározókat képez; -ATLAN, -ETLEN; -TALAN, -TELEN; -BE . . . -BA; -BEN, vastaghangon -BAN, -K többesszám képzője . . . jelentésére nézve alapértelme: *sok, sokaság* . . . ; -NA (magas hangon: -NE, igerag, mely óhajtó módot alkot, . . . -NÁL névmódosító rag, magash. -NÉL, -NI a határtalan mód ragja; -NEK -TÓL; TÁRGYESET; SZEMÉLYRAG címszóknál. Ez utóbbinál a finnből és a zürjénből hoz fel példát az igeragok hasonlóságára, ill. egyezésére, bizonyítékul egy ige ragozását közli, a finnben a *tuo* hoz igét ragozza, majd a „szirjän”-ban jelen időben és utána „első vagy függő mult”-ban ragozza el a *megy* igét. A múlt idővel kapcsolatban megjegyzi: „Nevezetes ebben, hogy magának ezen multnak képzője *i* (*y*, egy másik igeragozásban *i*) egyezik a magyar függő multnak *e* képzőjével, mely a magyar mélyhangu igéknél *a*-vá változik. A határtalan mód is *munni* egyezik a magyar ’menni’ szóval.”

10. Sok helyen az egyes szófajok magyarozatánál gazdag idegen nyelvű anyagot találunk. Így sokszor a rokon nyelvekből hoznak gazdag példatárt. Így pl.: a SZÁM (1026—32) címszó alatt olvashatjuk: „Figyelemémbresztésül ideigtatjuk némely rokon nyelvekből a főbb számneveket, melyeket HUNFALVY PÁL „Reguly Antal hagyományai”-ban bővebben és több más nyelvből is összeállított (262 kk.): „Lapp nyelven, finnül”, „szürjän nyelven” és vogul nyelven sorolja fel a számneveket egytől 10-ig, majd 20, 30 és 100 számnevek következnek ezeken a nyelveken. Utána török (tatár), csuvas stb. nyelvű

számnevek felsorolása következik. Befejezésül megállapítja: „Mint látjuk, egyik nyelvben egyik, másik nyelvben másik számnév egyezik némileg a magyarral, pl. lapp *okt*, finn *ihte*, vogul *äk*, szürjän *ötik*, mongol *nige* = egy; finn *kahte*, lapp *guoft*, vogul *kiti*, *kit*, török *iki*, stb. = két, kettő; lapp *golm*, finn *kolme*, vogul *kórom*, mongol *gurban* = három; szürjän, lapp *vit*, finn *viite*, vogul *ät*, török *bes*, mongol *tab-un* am. öt; sürjän *dasz* = tíz; török *on*, csuvas *vonna* = -van, -ven (ötven, hatvan stb. szókban).”

Az ABC egyes hangjainál gazdag magyarázatot találunk. Itt is előfordul a rokon nyelvekre vonatkozó egy-egy megjegyzés. Pl. a *B* hangnál (361—365): „Hasonló hozzá a keményebb hangzatu finn *p*, *pi*, mely az *n* ragos alapfoku birtokos esethez járulva, másodfokot képez . . . A *CS* hangnál megjegyzik, hogy ez a hang a finn nyelvben hiányzik.

II. A fentiekből megállapíthatjuk, hogy Czuczor és Fogarasi szótárukban igen sok finnugor adatot közölnek. Összesen 469 címszót hasonlítanak finnugor nyelvű adattal vagy adatokkal. Szótárukban nemcsak az egyes szavak közti hasonlóságot és egyezést mutatták ki, hanem sok helytálló, a rokonság bizonyítása szempontjából igen fontos nyelvtani egyezésre is rámutattak. Felfogásuk szerint azonban a magyar nyelv mint eredeti nyelv nem szorítható be egy kis nyelvcsalád szűk keretei közé. Rokonszenves volt előttük a sémi-árja-altáji rokonság gondolata s a magyart, mint ősi nyelvet, ezek mellé akarták állítani. Ez okozta, hogy nem tudták a történeti nyelvtudomány tanításait magukévá tenni.

Szándékuk, hogy olyan munkát akartak alkotni, mely magában foglalja mindazt, amit a magyar nyelv szavairól tudni lehet és tudni érdemes, — a finnugor szóegyeztetések terén — sajnos — nem járt a megkívánható sikerrel.

F. MOLNÁR GIZELLA

